

SMISAO STVARI

FILOZOFIJA PRIMENJENA NA ŽIVOT

ENTONI KLIFORD GREJLING

Prevela

Dijana Radinović

■ Laguna ■

Naslov originala

A. C. Grayling

THE MEANING OF THINGS

Applying Philosophy to Life

Copyright © 2001 A. C. Grayling

Translation Copyright © 2008 za srpsko izdanje, LAGUNA

*„Smisao stvari ne krije se u njima samima,
već u onome kako ih poimamo.“*

Antoan de Sent Egziperi

Za Madlen:

Neque imbellem feroces prognerant aquilae columbam

UVOD

Čitaoče, pazi! dobronamerna knjiga.
MONTENJEV POZDRAV ČITAOCIMA

Uvodu svoje knjižice raznovrsnih eseja po imenu *Pretpostavke o istini*, Džulijus Her, klerik iz devetnaestog veka, napisao je: „Ovde vam iznosim nekoliko predloga... tek nešto više od nagoveštaja, umalo da kažem snova, misli... Ako se obraćam nekome od one mnogobrojne vrste koja čita da bi joj se kazalo šta da misli, moj mu je savet da se ne bavi više ovom knjigom. Ako želiš da kupiš već gotovu kuću, ne dolazi u kamenolom. Ali, ako sam izgrađuješ svoje mišljenje i samo želiš da pribaviš građu, naići ćeš možda na ovim stranicama na mnogo šta što će ti odgovorati.“ Malo je toga zajedničkog između Herovog gledišta i razmišljanja koja slede, ali ove njegove reči predstavljaju im vrlo prikladan uvod.

Jedna od poznatih Sokratovih izjava bila je da nepromišljen život nije vredan življenja. Time je hteo da kaže kako je život bez promišljanja i principa toliko zavisao od slučajnosti i toliko uslovljen tuđim izborima i postupcima da gotovo da i nema nikakvu vrednost za onoga ko ga živi. Time je dalje hteo da kaže kako je dobro proživljen onaj život koji ima ciljeve i integritet, koji je odabrao i kojim upravlja onaj ko

ga živi u punoj meri, koliko je to u mogućnosti ljudskog bića uhvaćenog u mreže društva i istorije.

Kako i sam izraz sugerise, „promišljen život“ jeste život obogaćen razmišljanjem o onome što je bitno – o vrlinama, ciljevima, društvu, o karakterističnoj promenljivosti ljudskoj, o potrebama, kako ličnim tako i opštim, o neprijateljima ljudskog napretka i o smislu života. Nije neophodno doći do nekih konačnih odgovora na sva ova pitanja, ali je nužno makar se osvrnuti na njih u razmišljanjima ukoliko čovek želi da svom životu donekle da oblik i pravac. Razmišljanje o ovim pitanjima nalik je na proučavanje mape pre polaska na put. Gledanje mape nije isto što i putovanje, ali nam barem pruža orijentaciju, predstavu o prostoru i o tome kako su mesta međusobno povezana – naročito ona koja želimo da posetimo. Čovek koji ne razmišlja o životu nalik je na putnika bez mape u stranoj zemlji; takvom čoveku, izgubljenom i bez uputstava, sasvim je svejedno kojim će putem poći, a ako ipak dospe negde gde je vredno stići, biće to samo pukom slučajnošću.

Razmatranja – skice – koja slede izneta su, uz svu skromnost, samo kao podsticaj za razmišljanje, ili bolje, kao doprinos razgovoru. Ni u kom slučaju nisu izneta kao konačne tvrdnje o problemima koje obrađuju. A kako se ja retko ponašam u skladu sa vrlinama koje se ovde veličaju i ne izbegavam poroke koji se osuđuju, ova razmatranja ne polažu nikakve pretenzije na svetost, a još manje na prepodobnost – daleko od toga.

Ova razmatranja započela su kao prilog listu *Gardijan*, u formi kolumne „Poslednja reč“ u Subotnjem pregledu, prapraćena izuzetnim ilustracijama Kliforda Harpera. Mahom su kratka, poneka su duža. Svaki esej je samostalan, premda ni njihovo grupisanje ni raspored nisu proizvoljni. Tako za komentarima o moralisanju slede oni o toleranciji, za opaža-

njima o strahu ona o hrabrosti, razmišljanja o patnji, smrti i nadi svrstana su jedna do drugog, kao i ona o iskrenosti i laži, izdaji i odanosti, krivici i kazni. Ostale teme koje se prirodno nadovezuju – na primer, ljubav i mržnja – i svakako se mogu i čitati zajedno, razdvojene su iz drugih razloga. Razmatranja su uglavnom osmišljena tako da se čitaju kao zasebni, samostalni tekstovi, i povremeno u grupi, ali nikako ne kao nastavci – jer ovo nije celovita studija, već zbirka komentara svakodnevnog ljudskog života. Nekada je svaki od ovih eseja delilo po nedelju dana, što samo doprinosi njihovoj samostalnosti. Ali, kao što svi putevi vode u Rim, tako i sve ove teme vode jedna ka drugoj, prečim ili zaobilaznim putevima, što ćete videti ukoliko obratite pažnju na njihov raspored.

Knjiga je podeljena na tri dela, od kojih se jedan bavi problemima koji su prepreke ljudskom napredovanju kao što su, između ostalog, rasizam, nacionalizam, religija, osveta, siromaštvo i depresija. Neki će se, bez sumnje, uvrediti što je u tu kategoriju svrstana i religija. Kad bi se sve pristalice religije ponašale poput kvekera ili delile stavove teravada budista, zaista se ne bi imalo šta osporavati religiji osim nje-
noj veri u natprirodno. Ali, religija je najčešće bila smetnja u ljudskim odnosima, a to je i dalje, i ne može se izostaviti iz rasprava o promišljenom životu.

Ja ipak zdušno verujem u vrednost svega onog što je proizvod duhovnog – pod čime podrazumevam proizvode ljudskog duha sposobnog za ljubav i uživanje, stvaralaštvo i dobrotu, nadu i hrabrost. Premda je čovečanstvo odgovorno za najčudovišnije svireposti, za pljačke, pohlepu, ratove i strahote, ono je takođe tvorac i onoga što je najlepše u svetu, što je razlog i za optimizam i za radost. Neki ljudi izgleda ne mogu da prihvate da je čovečanstvo izvor svega što svet čini podnošljivim – samilosti, lepote i nežnosti – niti da je ljudski genije zaslužan za dostignuća u polju nauke i umetnosti.

Takvi ljudi moraju da veruju kako su natprirodne sile izvor dobra na svetu, dok sva zla pripisuju isključivo ljudskom rodu. To je klevetanje ljudskog roda, kao i iracionalni zaostatak iz ljudskih prapočetaka obeleženih neznalaštvom i strahom, kada se verovalo da prirodom upravljaju nevidljive i često zle sile. Razmišljanje o životu trebalo bi da pomogne makar u jednom: da se čovek oslobodi takve tiranije uverenja i zameni je predanošću ljudskim osećanjima, toleranciji i mudrosti, kojima nas uči individualno iskustvo.

PRVI DEO

Vrline i odlike

MORALISANJE

Čovek koji moralise obično je licemer.
OSKAR VAJLD

Moralista je ona osoba koja želi drugima da nametne svoje stavove o tome kako treba da se vladaju i žive. Svako ima pravo na mišljenje o tome šta spada u prihvatljivo ponašanje i svako ima pravo da ga iskaže što rečitije i što ubedljivije može. Ali, moralisti idu mnogo dalje od toga. Oni žele da drugi prihvate njihovo mišljenje i trude se da to ostvare prinudom – koristeći sva sredstva, od društvenog neprihvatanja do pravnih regulativa, a ovom potonjem najradije pribegavaju. Primoravajući druge da prihvate njihove izbore, pokazuju najmanje nekoliko od sledećih osobina: bezosećajnost, netoleranciju, nedobrodusnost, nerazvijenost mašte, nemanje samilosti, nerazumevanje, slepilo za različita interesovanja i potrebe drugih ljudi, kao i aroganciju, jer smatraju da je njihovo shvatanje jedino prihvatljivo. Brane svoje postupke govoreći kako se samo trude da zaštite druge od zla, a time polažu pravo ne samo na moralni sud već i na to da u tuđe ime odlučuju šta je za druge najbolje.

Kada moralisti napadaju liberalno zakonodavstvo u vezi sa homoseksualnošću, abortusom, prostitucijom, cenzurom,

bogohuljenjem, vanbračnom decom i sličnim pitanjima, na taj način iskazuju svoju odbojnost prema načinima života koji se njima ne dopadaju i pokušavaju da nametnu svoj izbor, obično u vidu tradicionalističke iluzije o „porodičnom moralu“. Tvrde da predstavljaju većinu javnog mnjenja – što je nepouzdana zver koju ne bi želeli da predstavljaju u drugim pitanjima – ali to je gnusna obmana. Njihov stvarni motiv zapravo je strah od stavova i postupaka ležernijih nego što oni sami sebi dopuštaju da budu – njihova plašljivost, verske stege, njihov strah da bi sami mogli biti, recimo, homoseksualci ili pohotljivci, kao i još mnoštvo ličnih motiva, nagone ih da sprečavaju ostatak sveta da misli, vidi i čini ono čega se sami boje da misle, vide ili učine.

Kada je političko telo imuno na moraliste, oni su samo smešne figure – džangrizavci i mrzovoljnici koji se žale i optužuju, lupaju nogom o pod i mlataraju kišobranima zgroženi svime što se razlikuje od njih ili je suviše blisko njihovim grešnim željama. Kada političko telo nije imuno na moraliste, oni predstavljaju opasnost, ne samo da izazivaju opštu pomamu i razdraženost društva već donose pravu nesreću ljudima čiji se način života razlikuje od njihovog.

Svaka epoha misli da je u krizi. Sve propada, govore ljudi i cokću, kriminal raste, kvalitet života opada, svet je u rasulu. Religiozni ljudi skloni su da misle kako je doba u kome žive toliko loše da verovatno naznačava kraj sveta.

Takvo osećanje je pogrešno jer se zasniva na pretpostavci da je nekada, negde na svetu postojalo nešto što je od tada izgubljeno – ugodno, nalickano doba popodnevnog čaja u kome nije bilo nikakvih trzavica niti je pretila opasnost spolja. Ali, kada počnemo da prekopavamo po tim mitovima kako bismo pronašli rešenja za današnje nevolje, što moralisti i čine, zaista se nađemo u nevolji.

Razmislite o onima koji uzdižu takozvane „viktorijanske vrednosti“ i tvrde da bismo mogli da savladamo sve teškoće našeg navodno iskvarenog društva samo ako bismo se vratili tim vrednostima. Govore nam kako moramo da činimo isto što i viktorijanci, da prigrlimo porodični život, čistotu i pobožnost, i da radimo vredno i držimo se reda. Po njihovom mišljenju, najbolji primer viktorijanskih vrlina jeste gospođa Nabs, Dikensova junakinja, obudovela pralja koja hrani troje dece u kući izuzetno siromašnoj, ali koja je, kako Dikens reče, „odavala udobnost“ što potiče od „čistote i reda“. Te vrline simbolizovane su u okupljanju Krečitovih na bolno skromnoj božićnoj „gozbi“. Oličene su u viktorijanskim filantropima koji su gradili biblioteke i škole. Hajde da naučimo lekciju ovde prikazanu, kažu oni, pa će sve biti dobro.

Igru pobornika viktorijanskih vrlina razotkriva njihova mera „propadanja“ društva. Često birano merilo jeste porast onoga što jedna od njih (istoričar Gertruda Himelfarb) i dalje naziva „nezakonitim rođenjem“. To je dokaz pravog viktorijanskog poimanja poroka i stoga vas odmah navodi da se zapitate. Sama ideja „nezakonitosti“ toliko je anahrona da se čovek zapita razumeju li uopšte neoviktorijanci probleme sa kojima se suočava moderno društvo. Čak ni Anglikanska crkva ne govori više takvim jezikom. Jer nema ama baš ničeg lošeg u vezi sa decom koja su rođena vanbračno; ali ništa nije dobro kada deca odrastaju u siromaštvu. Ni svi brakovi na svetu nisu sprečili da milioni viktorijanske dece zakržljaju kako fizički, tako i u obrazovanju, zbog nepravednosti i neravnopravnosti viktorijanskog društva u kome je siromaštvo haralo, londonske ulice bile daleko opasnije nego što su danas, a dečja prostitucija, nametnuta potražnjom tržišta, bila najveći izrabljivač dece u prestonici.

Onima od nas koji se nalaze na bezbednom mestu u lancu ishrane veoma se dopada ideja da se oni na nižim pozicijama

lepo ponašaju, da budu mirni i savesni i uredni, da žive dobro uređen, trezven, nezavisan život i da se sami izdržavaju, da dobro vaspitavaju svoju decu i da se zarobe gvozdenom disciplinom otplate kredita kako bi sigurno išli na posao svakoga dana za bilo koju platu koju mogu da zarade. Nama se to dopada jer to znači da ćemo plaćati manje poreze (jer ima manje kriminala i manje socijalne pomoći za plaćanje), pa onda možemo još više da uživamo u svom povlašćenom položaju. I zato druge nagonimo da budu moralni jer to nama odgovara.

Ali teranje pojedinaca da budu moralni retko daje rezultate. Neoviktorijanci smatraju da će se rešiti kriminala podsticanjem ljudi da budu vrlni i pobožni; zamislite samo kakav biste odgovor dobili kada biste tako nešto predložili lopovu na ulici. Jedini zaista praktičan način da se dobije dobro društvo jeste kolektivna moralnost, to jest, ideja – do koje se stiže kroz raspravu i razmišljanje kada smo u najboljem raspoloženju, tolerantni i pri zdravom razumu – da kao društvo možemo da uredimo naše odnose u pravcu pravednosti i čestitosti. Siromaštvo, neznanje, bolest, diskriminacija i kriminal nisu samo zlo po sebi, već i rasipaju energiju društva. Borba protiv njih zahteva maštovitost i odlučnost, ali takođe i kapitalne investicije. Rešenje neoviktorijanaca jeste da zaludno traže od siromašnih, neukih i prestupnika da čitaju Semjuela Smajlsa* i postanu bolji sami od sebe. Do sada bi već trebalo da smo naučili, kada se osvrnemo po ulicama metropola gde prosjaci pružaju ruku kao u dobra stara viktorijanska vremena, spavaju po ulazima prodavnica i iz očaja se okreću kriminalu, da puko podsticanje morala nije odgovor.

* Semjuel Smajls (*Samuel Smiles*, 1812–1904) – autor knjige *Samopomoć* iz 1859. godine, kao i drugih dela o tome kako da poboljšamo sebe sopstvenim trudom i inicijativom. (Prim. prev.)

TOLERANCIJA

*Vrhunac tolerancije najlakše postižu
oni neopterećeni ubeđenjima.*

ALEKSANDAR ČEJS

Tolerancija je retka i važna vrлина. Ima svoje granice, ali one su obično povučene suviše usko i na pogrešnom mestu. Razmislite o presudi jednog sudije iz Madrida koji je odbacio zahtev gradske policije da naredi prostitutkama u Kaza de Kampu da oblače više odeće. Tamošnje prostitutke veoma se oskudno odevaju, nose podvezice, korsete i najkraće mini suknje, za šta šef policije smatra da je nepristojno; ali sudija je presudio da prostitutke imaju pravo tako da se odevaju jer je to uniforma njihove profesije.

Ovde je sam prorok Danilo presudio. Ova presuda je oličenje tolerancije i pozdravio bi je i najveći prorok ove vrline u istoriji sveta, Džon Stjuart Mil. U svom originalnom delu *O slobodi* napisao je: „Čovečanstvo će više biti na dobitku ako dopusti drugima da žive kako sami misle da treba, nego ako primorava ljude da žive onako kako drugi misle da treba.“

Ova opaska sadrži u sebi više važnih implikacija. Definiše netolerantno biće kao onoga ko želi da drugi žive onako kako on misli da bi trebalo i ko hoće da im nametne svoje postupke i uverenja. Kaže da je za ljudsko društvo korisno ako dopusti razvoj različitih načina života, jer oni predstavljaju opite iz

kojih može mnogo da se nauči o ljudskom iskustvu. I ponavlja premisu da niko nema prava drugome da govori kako da živi i da se ponaša ukoliko takav život i postupci nikoga ne ugrožavaju. Ovo su principi liberalizma, anatema za one koji se plaše da će se zemlja rastvoriti i svi demoni izaći ako se ljudska misao i nagoni ne obuzdaju.

Tolerancija, međutim, ne predstavlja samo suštinsku vrednost za liberalizam, već i njegov paradoks, zato što liberalizam nalaže toleranciju suprotnih stavova i dozvoljava njihovo iznošenje, a demokratiji ideja prepušta odluku o tome koji će stav prevladati. Rezultat je prečesto smrt same tolerancije, jer oni koji žive po krutim principima i nepopustljivim političkim, moralnim i verskim stavovima uvek učutkaju liberale ako im se pruži i najmanja prilika, zato što liberalizam po svojoj prirodi ugrožava hegemoniju koju oni žele da nametnu.

Na pitanje „Treba li tolerantni da tolerišu netolerantne?“ odgovor bi, prema tome, trebalo da bude odlučno „Ne“. Tolerancija mora da zaštiti sebe. To se lako može postići time što će se reći da svako ima pravo da iznese svoje mišljenje, ali da nema pravo da primorava druge da ga prihvate. Može se nametati samo argumentima, a jedina obaveza trebalo bi da bude pošteno rezonovanje. Helen Keler je rekla da je „najveći rezultat obrazovanja tolerancija“, i bila je u pravu; budite uvereni da će, u većini slučajeva, nepristrasno razmišljanje učenog uma ići u prilog onome što je dobro i istinito.

Netolerantnost je psihološki interesantan fenomen jer je simptom nesigurnosti i straha. Fanatici, koji bi vas, kada bi mogli, tlačenjem naterali da prihvatite njihov način razmišljanja, možda će tvrditi kako samo pokušavaju da vam spasu dušu; ali oni to zapravo rade zato što se osećaju ugroženo. Talibani u Avganistanu brane ženama da izlaze iz kuće, primoravaju ih da nose feredže i da se odreknu obrazovanja i

rada jer se plaše ženske slobode. Starci bivaju netolerantni prema mladima kada ih uplaši njihovo nepoštovanje prema onome što im je znano i drago. Strah rađa netoleranciju, a netolerancija rađa strah: to je začarani krug.

Ali tolerancija i njena suprotnost nisu samo – niti su to uvek – forme prihvatanja, odnosno odbacivanja. Čovek može da toleriše neki postupak ili mišljenje, a da ga sam ne prihvata. Ono što se nalazi u osnovi tolerancije jeste svest o tome da na svetu ima dovoljno mesta za koegzistenciju različitih stavova i da nekoga vređa ono što drugi čine samo stoga što je dozvolio da ga to iritira. Najbolje tolerišemo druge kada umemo da tolerišemo sebe: naučiti kako se to postiže jeste cilj civilizovanog života.